

ULRIKE PROKOP

Produktion, produktivkrafter och produktionsförhållanden i kvinnors livssammanhang

Med Ulrike Prokop introducerar vi här den diskussion som pågår i Tyskland om den kvinnliga särarten som effekt av arbetsdelningen mellan könen. Med utgångspunkt i Marx' ungdomsskrifter hävdar hon ett vidare produktionsbegrepp och menar att kvinnor utvecklar särskilda produktivkrafter i sitt arbete med att skapa och återskapa mänskliga relationer. Härur uppstår ett särskilt kvinnligt medvetande och en behovsorientering som måste tas tillvara i kampen för ett bättre samhälle.

Om man utgår från ett yrkesinriktat strategiskt intresse går det inte att förstå de kvalitativa strukturerna, potentialen, motsägelsefullheten och ambivalensen i kvinnans livssammanhang och i den sociala karaktär som utvecklas där. Det tjänar inte heller mycket till att hopa 'manliga' och 'kvinnliga' kännetecken för att på så sätt konstruera ett 'kvinnlighetens' ideal,¹ för knappast heller av detta följer några insikter om kvalitativa problem och motsätförhållanden i kvinnans medvetande och förhållningssätt. Kvinnans emancipatoriska potential får man inte fram genom att samla på karakteristika för respektive idealbild (tex känslomässighet kontra prestationsinriktning osv).

Kvinnans livssammanhang i hushållet, familjen, vän- och bekantskapskretsen och i sådant yrkesarbete som hör till samma sfär analyseras i allmänhet inte närmare, trots att kvinnorna (missnöjda och samtidigt protesterande) entydigt relaterar sig till detta område och är fullt sysselsatta med dessa vardagsrutiner. Kvinnorollens och den kvinnliga sociala karaktärens problem kan inte förstås och sociologiskt förklaras utifrån de motsägelsefulla struk-

turerna på detta område. I stället förs de i allmänhet tillbaka på den specifika kvinnliga socialisationsprocessen i den tidiga barndomen, där flickorna mindre än pojkarna uppmuntras till självständighet, beskyddas mer av föräldrarna, utsätts för mindre kognitivt och socialt tryck att utveckla en egen identitet (oberoende av modern) och mer renlighetsträning, utan att man förstår denna socialisation i sig eller gör den till föremål för ytterligare tolkning. Stundom kommer man så långt som till anvisningar för hur mödrarna ska förhålla sig; man råder dem att vara mindre tillåtande: för att producera identitetsstarka personlighetsstrukturer ska mödrarna mindre behandla sina döttrar som hjälplösa varelser i behov av skydd. Frågan kvarstår emellertid av vilken orsak mödrarna faktiskt skiljer mellan en kvinnlig roll (hjälplos, skyddsbehövande, med betoning på ordning och renlighet) och en manlig roll (som är mer prestations- och konkurrensinriktad och som bygger upp en identitet genom att disciplineras). Säkert bjuder den traditionen att göra en sådan åtskillnad mellan rollerna, men utan tvekan gör de den också

på grund av egna erfarenheter. I båda fallen utvecklas den inom den produktion som är förhärskande i kvinnans livssammanhang. De praktiska 'premisserna' för socialisationen av könsrollerna verkar bestämmas av den produktion som är för handen i det kvinnliga livssammanhanget.

Produktion

I den politiska ekonomins mening är kvinnornas arbete inom hushållets, familjens, uppfostrans och sällskapslivets område improduktivt. Ofta uppstår ur den ekonomiska analysen – genom att man felaktigt sätter likhetstecken mellan produktivt arbete och samhällsligt nödvändigt arbete – den uppfattningen att 'privatlivets' inte omedelbart värdeskapande intresse- och arbetssfär (inom vilken kvinnorna arbetar och mot vilken de orienterar sig) är något 'icke kreativt':

'Trots att vardagligheten bestämmer de flesta av våra samtida öden – denna oförståelse till skapande verksamhet, vilken har avkopplingen som enda ventil för att undkomma tvångens och terrorismens värld – så lider kvinnan dubbelt under den. Hon lever i vardaglighetens kärna, ty i de flesta fall är hon dess förvaltare. Ställda utanför det produktiva arbetet, vilket bara är av betydelse för 35 % av kvinnorna i arbetsföra åldrar, är de s k kvinnliga sysslorna väsentligen icke-kreativa.' (Claude Javeau, s 630)

Men begreppet produktion inbegriper inte endast den materiella varuproduktionen utan dessutom alltid produktionen av livssammanhang: av socialisationsförmedling, av sociala relationer, av ofentlighet osv. Produktionen är samhällsligt nödvändig verksamhet. I det borgerliga samhället och under dess förutsättningar står varuproduktionen så till den grad i förgrunden, att den skymmer produktionen som allmänt begrepp.

'Om man går tillbaka till källorna, dvs till Marx' ungdomsverk (utan att för den skulle skjuta *Kapitalet* åt sidan), återtar begreppet *produktion* en vidsträckt och

stark betydelse. Denna betydelse delar upp sig i flera. Produktionen inskränker sig inte till framställningen av produkter. Begreppet betecknar å ena sidan skapandet av verk /*oeuvres*/ (innefattande samhällslig tid och samhällsligt rum), kort sagt den "andliga" produktionen, och å andra sidan den materiella produktionen, tillverkningen av ting. Det betecknar också hur det "mänskliga varat" producerar sig självt under loppet av sin historiska utveckling. Detta innefattar produktionen av *samhällsliga relationer*. Slutligen omfattar uttrycket, i sin vidaste mening, *reproduktionen*. Det gäller inte bara den biologiska reproduktionen (som hör till demografin) utan också den materiella reproduktionen av verktyg, instrument och teknik, som behövs för produktionen, och dessutom reproduktionen av samhällsliga relationer.

De samhällsliga relationer som är oupplösligt förenade med samhället håller sig kvar till dess något krossar dem; men inte av tröghet, passivt. De re-produceras i en komplex rörelse. Var äger denna rörelse rum, denna *produktion*, vars begrepp fördubblas eller snarare multipliceras så till den grad, att den fattar handlingen som bestämmer tingen och den mänskliga existensen, herraväldet över naturen och tillägnelsen av naturen till och genom det mänskliga "varat", ja, som fattar *praxis* och *poiesis*? Denna rörelse utspelas inte i samhällets högre sfärer, i staten, vetenskapen, "kulturen". Det är i det dagliga livet den rationella kärnan, praktikens verkliga centrum ligger.² (Henri Lefebvre, 1972, s 48.)

Begreppet verksamhet genom objektet /*gegenständliche Tätigkeit*/ 'som Marx kritiskt utvecklar det i den första Feuerbach-tesen ur syntesen mellan den traditionellt kontemplativa materialismen och den aktivt, men inte sinnligt, verkamma idealismen, ska hos Marx på intet vis /.../ inskränka sig till arbete som instrumentellt handlande i det omedelbara utbytet mellan människa och natur, utan det ska samtidigt också innefatta förhål-

landet mellan de inbördes interagerande subjekten' (H-J Krahl, s 392). Att hänvisa till detta sammanhang är nödvändigt när man vill ta upp frågan om kvinnornas medvetande och möjligheter, eftersom deras speciella färdigheter har utvecklats i arbetsdelningen inom familjen. Deformerings- såväl som utvecklande av färdigheter måste ses som element i den samhällsligt nödvändiga produktionen. De kan överhuvudtaget inte jämföras med den arbetsdelade specialiseringen av tekniska färdigheter och därtill hörande beteendemöjligheter så som de uppstår inom det industriella området.

I detta utvidgade produktionsbegrepps mening producerar man också inom ramen för kvinnans livssammanhang: inte bara så att hushållsarbetet och barnuppfostran frambringar vissa kvantifierbara prestationer, utan just i kvinnornas produktionsätt — i uppfostran och kommunikation — spelar produktionen av sociala relationer och 'immateriella produkter' en avgörande roll.

Det produktionsätt som håller sig kvar på detta område är på samma gång mer utvecklat och mer avancerat: de repetitiva handlingarna inom varuproduktionens område, där förnyelsen är institutionaliserad, har ett objektivt samband med den organiserade förändringen, med nya koncentrat av aktiviteter, med en fortskridande ackumulation av vetande. Jämförd härmed representerar den produktion som typiskt nog presterats och fortfarande presteras av kvinnan, en lägre nivå av församhälleligande av de mänskliga relationerna. Detta tar sig uttryck i en mindre utvecklad arbetsdelning men också i en mindre stark abstraktion av konkreta behov och intressen. Människor kan urskiljas som personer, inte enbart som innehavare av vissa samhällsliga positioner.

Produktivkrafter

Inom ramen för denna produktion har vissa, för kvinnorna specifika produktivkrafter³ utvecklats och de har — om än

bara i rudimentär form — visat sig livsdugliga: förmågan till 'behovsorienterad' kommunikation. Med 'behovsorienterad' menas här en i kvinnans (snarare än mannens) erfarenhetsmodus strukturellt anlagd (inte i varje individuellt fall utpräglad) möjlighet och förmåga till expressivt, icke-instrumentellt beteende, till ett beteende som inte i första hand inriktas på att förverkliga framtida definierade mål utan i stället på att strukturera den omedelbara 'strömmen av affektiva yttringar' och på att använda omedelbara hot (Talcott Parsons, s 49). Tydligast blir detta i förhållandet mellan mor och barn:

'I umgängesformerna i en fungerande mor-barnrelation håller sig ett produktionsätt kvar, som man kan se som en rest av matriarkaliskt produktionsätt. Det är felaktigt att endast hänföra detta till hormonella skeenden, till en enbart biologiskt grundad "modersinstinkt". Tvärtom försvaret sig här ett kvinnans eget produktionsätt, inriktat på behovstillfredsställelse ("att behandla barnet efter dess förmåga, till varje pris stilla dess behov") mot den patriarkala och kapitalistiska omgivningen. Detta produktionsätt är absolut överlägset mekanismerna i sin omgivning, men det är utestängt från den grad av församhälleligande som gäller för den sociala kommunikationen som helhet. I detta produktionsätts överlägsenhet ligger kvinnans egentliga emancipationsanspråk: hon förfogar, som alltid undertryckt och deformerat, över erfarenheter av ett överlägset produktionsätt i samma ögonblick som detta kan omfatta samhället som helhet.' (Oskar Negt, Alexander Kluge, s 50)

Processen mellan mor och barn består i en ömsesidig förening, som har en egen tidsrytm och där kravet på abstrakta normer (t ex rigid renlighetsträning) ingriper på ett nedbrytande sätt (jfr Alfred Lorenzer, s 127 ff; ang farorna för mor-barn-kommunikationen, jfr René Spitz). Det är den reella aspekten av den utopiska karaktär, som har moderligheten, modern, som bild av freden. I mor-barn-symbiosen rör det sig om mer än bara regelbunden passning. Att ge spädbarnet mat är t ex inte bara något mer än att enbart tillföra det näring med en viss lämplig teknik:

'Matandet av spädbarnet är bara en, visserligen mycket viktig, del av förhållandet mellan två

mänskliga varelser. Dessa två, modern och det nyfödda barnet, har en beredskap att förenas med varandra genom ett oerhört starkt kärleksband. /.../ När mor och barn har uppnått ett ömsesidigt samförstånd – vilket i vissa fall kan ske omedelbart, i andra först efter inre konflikter – litar de på varandra och förstår varandra och matandet kan överlätas åt sig självt.' (D W Winnicott.)

Förhållandet mellan mor och barn kräver av modern att hon äger förmåga och beredskap att bygga upp ett kärleksförhållande. Detta kärleksförhållande, identifikationen med spädbarnet, gör det möjligt för modern att på ett adekvat sätt uppfatta och svara på talrika preverbala signaler, vilka barnet sänder ut som uttryck för sin behovssituation.

'Ni kommer att förstå vad det innebär, om det vänder bort huvudet och vägrar dricka, eller om det i stället för att dricka somnar i era armar, eller om det blir oroligt och inte vill suga ordentligt. Det har bara skrämts av sina egna känslor, och här kan ni bättre än någon annan hjälpa det med ert stora tålamod genom att låta det leka, slicka på bröstvårtan och gripa tag i den. Om spädbarnet får göra allt som det på något vis tycker är roligt, då är det slutligen färdigt att ta risken att suga.' (D W Winnicott, s 19)

Mor-barn-relationen är en kärleksrelation *s a s* före allt innehåll. Men redan tidigt inbegriper i det här förhållandet moment av renlighetsträning och repressiva, könsrollspecifika rollföreställningar. Bakom formuleringen om den naturliga kärleken, den kärleksfulla moderns naturliga kunskap och förståelse, står hos Winnicott samtidigt kravet att dessa produktivkrafter ska släppas fria: kravet på 'sundhet' hos modern och på den yttre ram av lugn och tid hon behöver för att kunna bygga upp en tillfredsställande relation till barnet (D W Winnicott, s 35, s 41). Moderns hälsa och förmåga till kärlek är en förutsättning för barnets såväl själsliga som kroppsliga hälsa och för hennes egen subjektiva lycka i förhållandet. Mor-barn-förhållandet är ett exempel på en social relation där enighet uppnås inte genom formaliserade regler utan genom förståelse och inlevelse, en relation som på detta

sätt skapar en intressenas enhet. Den kvinnliga socialkaraktären utmärks av att den i mindre utsträckning avgränsar de egna känslorna och de egna intressena mot omgivningen.

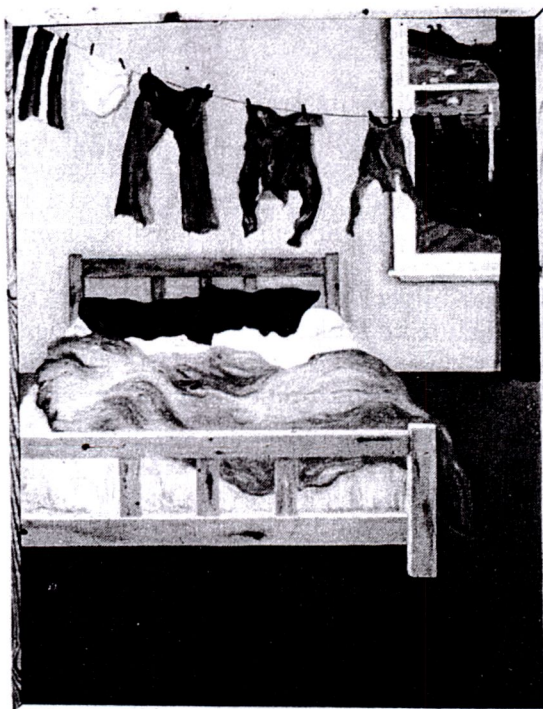
Elementen i det kvinnliga livssammanhangets strukturellt anlagda (alltså inte av varje enskild kvinna utövade), behovsorienterade, kommunikativa produktions-sätt är en del av kvinnans erfarenhetsmodus och av hennes socialkaraktär överhuvudtaget – men elementen i denna behovsorientering förblir alltid utvecklade, svaga, och bör alltså ingalunda idealiseras i den form de empiriskt uppträder.⁴ Ett avgörande element i de flesta kvinnors vardagsliv är att uppdelningen i själsligt och kroppsligt arbete inte är utvecklad i deras sysslor. Det är bl a förklaringen till att de 'instinktivt' avvisar och inte uppfattar 'abstrakta' sammanhang. Till sin tendens är kvinnornas erfarenhetsmodus (med alla sina svagheter) emellertid behovsorienterat (inriktat på konkreta ting och personer och mestadels föga instrumentellt). Men då måste samtidigt sägas att de empiriska undersökningarna knappast närmare utforskar 'behovsorienteringens' dimension i kvalitativt avseende. Kvinnor föredrar framför allt sådana arbeten som innefattar umgänge med människor framför med ting och symboler. Såväl unga flickor som vuxna kvinnor uppvisar i mycket högre grad grupprelaterade än prestationsrelaterade motiv. (Jfr V J Crandall; J Garai & A Scheinfeld. En sammanfattning ger Lois Wladis Hoffman, s 135 ff.)

'Redan i förskoleåldern visar flickor en annan inriktning än pojkar när det gäller intellektuella uppgifter. Flickor vill behaga, de arbetar för att vinna kärlek och uppskattning. Är de begåvade så underskattar de sina talanger. Pojkar är mer uppgiftsorienterade. De visar mer självförtroende och hos dem är en stigande IQ mer trolig. Flickor är räddare än pojkar, och deras rädsla är i allmänhet mer dysfunktionell för deras prestationsförmåga än vad som är fallet med pojkarna. Det finns också skillnader i de specifika färdigheterna: Pojkar utmärker sig genom bättre rumsuppfattning, de räknar bättre, är bättre informerade

rade och visar mindre beroende av omgivningen. Flickor utmärker sig genom att snabbare kunna uppfatta detaljer, ha ett mer flytande språk, förmåga att lära sig utantill och uttrycka sig i skrift.' (Lois Wladis Hoffman, s 130)

Kvinnans prestationsbeteende motiveras i mycket högre grad av en önskan att bli älskad och nå uppskattning än av viljan att 'klara av' en given uppgift. (Härav följer inte att prestationerna i skolan blir olika, för goda prestationer i skolan belönas med kärlek och uppskattning av för-

Mary Toms, 'Lazarus', akrylmålning ca 1978.

äldrar, lärare och kvinnliga skolkamrater.) Det vore emellertid fel att sätta likhetstecken mellan kvinnlighet och 'passivitet' och mellan manlighet och 'aktivitet', för kvaliteten hos kvinnans erfarenhetsmodus har avgjort aktiva komponenter: Kvinnornas ambitioner inriktas mer på individuering genom personlig stilisering, medan männens inriktas mer på mål som fordrar gratifikation. Med individuering avser kvinnorna bemödandet att skilja sig från andra och väcka social uppmärksamhet (Jfr Ralph H Turner, s 273). Medan män-

nens ärelystnad i skolutbildning och yrke framför allt hänger samman med materiell ärelystnad, så är kvinnornas yrkes- och karriärambitioner mera sällan kopplade till materiella förväntningar (jfr Ralph H Turner, s 271 ff).

Vid experiment med spel förhåller sig kvinnliga försökspersoner annorlunda än manliga. De är försonliga, föreslår exempelvis att man redan före spelets början fördelar priserna (i stället för att ge dem till vinnaren), och de kommer med altruistiska anbud där spelreglerna föreskriver konkurrensbeteende. De förändrar alltså spel där det handlar om att vinna genom att överlista motståndaren (Ralph H Turner, s 272). I detta sammanhang ska också nämnas det ointresse med vilket nästan alla kvinnor bemöter prestationsidrotten.⁵ Men inte heller hos karriärinriktade kvinnor är det yrkesmässiga 'achievement motive' direkt jämförbart med männens. Mestadels söker karriärinriktade kvinnor materiella gratifikationer (alltså pengar och ekonomisk trygghet, grundläggande materiell försörjning) via mannens arbete. Mellanskiktsskvinnans yrkeskarriär siktar i första hand mot andra, delvis icke materiella belöningar, som exempelvis estetisk och intellektuell tillfredsställelse. Så länge kvinnan kan, söker hon god levnadsstandard, konsumtion, status och materiell trygghet via mannen och estetisk och intellektuell belöning via sitt eget arbete (jfr Ralph H Turner, s 284 f).

Kvinnans 'produktivkrafter' innehåller en kulturell (social och psykisk) komponent: former för perception, fantasi, spontanitet, *imagination*.⁶ Även om mannen till det yttre är den som bestämmer i familjen och hans medgivande faktiskt också fortfarande behövs, så är gestaltningen av familjesfären, lägenhetens karaktär, kläderna, maten, alltså vardagen, framför allt uttryck för kvinnans aktivitet (också när det gäller yrkesarbetande kvinnor). Detsamma gäller vem som formulerar önskningar om inredning, kläder, möbler, utflykter osv (även om dessa endast kommer fram som önskningar).

Eftersom kvinnan i allmänhet är den som representerar önskningarna, är hon konsumtionens och reklamens 'drottning'. Hennes kropp, hennes leende, är symboler för önskningarnas uppfyllelse i konsumtionen. Det imaginära är alltså i särskilt hög grad förknippat med kvinnans vardagsliv. Att hon är utesluten från konkurrensen i arbetslivet innebär å ena sidan att hon får mindre möjlighet att i samverkan tillägna sig verkligheten. Å andra sidan försöker kvinnan (allt efter möjlighet) inför sig själv och inför männen att göra sig själv till objekt för imaginationen. Den bild som kvinnan av tradition försöker framkalla av sig själv hos mannen, för att göra intryck på honom, göra honom förälskad, är fixerad vid vissa rollattribut. Dessa attribut är olika beroende på socialt skikt (modet föreskriver olika kläder osv), och de betyder trots sin återhållsamma karaktär under rådande omständigheter samtidigt ett offentligt bejakande av fantasin och en lekfull anspelning på sexuella önskningar i kvinnans liv.

Om man betonar elementet behovsorientering, så får man som sagt inte glömma att det här inte rör sig om utvecklade former utan snarare om strukturellt anlagda tendenser, vilka ofta ledsagas av en generell jagsvagheter. Det större intresse av sociala relationer som kvinnorna visar är alltid förknippat med ett större gruppberoende. Flickor är, om man jämför dem med pojkar, i allmänhet mer konformistiska, mer lättpåverkade och mer beroende av andras åsikter. Empiriska undersökningar bekräftar visserligen att den viktigaste beståndsdelen i den ideala kvinno- och modersrollen är komponenten 'love and affection', dvs beredskapen att gå in på andra människors emotionella behov, att förmedla känslomässig trygghet och värme. Samtidigt har emellertid komponenten 'maintenance of self' (den personliga identitetens komponent) – kvinnans egen definition av den ideala kvinnorollen – den minsta betydelsen: Sysslande med den egna personen, utseende, egen intellektuell och känslomässig identitet upp-

fattas allra minst som beståndsdelar av den ideala kvinno- och modersrollen (jfr P H Taylor, särskilt s 325). Kvinnor är också (enligt psykologiska test) mer konformistiska när det gäller politisk inställning och norm- och trosföreställningar. (Betr den politiska konservatismen: Seymour M Lipset, kap 5; betr norm- och trosföreställningar: D Krech & R S Crutchfield, kap 14. En ytterligare aspekt av den 'kvinnliga konformismen' är den rent kvantitativt mindre omfattningen av avvikande beteende /kriminalitet/ i förhållande till männen. Jfr Frances Heidensohn).

På grund av sitt emotionella beroende utvecklar kvinnorna inte alls eller endast med svårighet förmågan att tänka analytiskt. Det analytiska tänkandet förutsätter en viss oavhängighet, vilken personer som är beroende av stimuli från sin omgivning inte kan utveckla (jfr E E Maccoby, s 26 f). Analytiskt tänkande betyder förmåga att särskilja, dela in, att uppfatta avgränsade objekt, strukturera problemsammanhang. Hos kvinnor finner man ofta en tendens till att passivt genomföra uppgifter och föga böjelse för att självständigt omorganisera sammanhang och objektivet analysera relationer (jfr Judith M Bardwick, s 114 ff).

En undersökning av amerikanska kvinnliga college-studerande visade, att kvinnor som hamnar högt på en skala för jagstyrka (sinne för realiteter, förmåga att personligen 'klara av saker') uppvisar en definitiv yrkesinriktning, medan däremot kvinnor som hamnar längre ner på jagstyrke-skalan också är vaga och diffusa i sin yrkesinriktning. Deras privata drömmar visar sig snarare i följande karakteristiska yttrande:

'Att resa – eller leva långt hemifrån, utan att behöva arbeta om man inte har lust att göra det. Men jag är inte riktigt säker på heller, om jag inte hellre skulle vilja vara lycklig, göra en lätt karriär i ett yrke där jag träffar andra människor. Åh, jag har så många privata drömmar – antagligen skulle jag helt enkelt vilja vara bland mycket goda vänner.' (Janice Porter Gump, s 89)

Jagstyrka definieras i denna studie från

första början med 'manliga' kriterier, som exempelvis förmåga till konkurrensbeteende, och med den manliga yrkesrollens attribut. Detta skapar utan tvivel en vrågbild. Utifrån ett mindre inskränkt jagstyrke-begrepp skulle det citerade yttrandet mycket väl kunna betecknas som jagstarkt. Det uttrycker ju en önskan om befriat arbete och befriad kommunikation. Å andra sidan visade sig emellertid de kvinnor som i den här studien placerats långt ner på jagstyrke-skalan (vilken relaterats till yrkesinriktningens kriterier) vara oförmögna att handla och att planera, fixerade vid vissa lokaliteter och situationer. De på skalan högt inplacerade kvinnorna däremot var, när det gällde karriären, ytterst verklighetsanpassade. De fixerade sig inte vid situationer, kombinerade utan svårighet yrkesliv och privatliv och höll samtidigt möjligheter och vägar öppna framför sig:

'De föga "jagstarka", de som stod långt ner på jagstyrkeskalan, visade sig (i allmänhet och i specifik mening) vara särskilt avhängiga. De tycktes inte bara förlita sig på andra, utan många av dem var också oförmögna att i tillräcklig mån göra sig oberoende av den aktuella situationen när det gällde att bestämma behov och lämpliga medel för behovstillfredsställelse.

En föga jagstark kvinna som tillfrågades sade exempelvis, att hon ville stanna i den stad där hennes tidigare partner bodde, och det trots att de sedan länge levde skilda åt. Också kvinnor som stod högt på skalan gjorde upp planer som tog intresset för en man med i beräkningen, men de förbehöll sig fler möjligheter i stället för att fixera sig vid en enda möjlighet som man dessutom inte visste vad den ledde till. Sålunda beslutade exempelvis en studentska att studera vid en närbelägen skola, så att hon och hennes pojkvän skulle få bättre möjlighet att avgöra om de passade ihop. Eftersom hon inte var särskilt optimistisk beträffande detta, så planerade hon såväl för det fall att deras förhållande skulle utvecklas som för alternativa intressen och relationer. En annan jagstark kvinna beslöt att inte åka till ett u-land för att inte vara skild i två år från en "boy in America". Den typiskt jagsvaga kvinnan hade större svårigheter att bli klar över sina egna behov, att stå på egna ben och hålla alternativa öppna för sig.' (Janice Porter Gump, s 89)

Något av denna ambivalens mellan behovs- och grupprelatering och jagsvaghet i kvin-

nans erfarenhetsmodus ingår också i de klichébilder av könsrollerna, vilka tillskriver kvinnorna å ena sidan sensibilitet, intuition, vänlighet osv och å andra sidan hysteri, nyckfullhet, ologiskhet, pratighet, behov av att anförtra sig och att behaga, passivitet och jagsvaghet. (Jfr Anne-Marie Rocheblave-Spenlé, s 52).

Även om det således finns viss förmåga till behovsorientering, till kommunikation och imagination i kvinnornas produktion, låter sig kvinnornas empiriska förhållningssätt och empiriska medvetande inte idealiseras. Begreppet 'produktivkraft' sammanfaller inte utan vidare med kvinnors empiriska behov och intressen. I deras förhållningssätt och föreställningar fortsätter de i det kvinnliga livssammanhanget bestående *produktionsförhållandena* att verka ända in i ångesten och de sexuella förträngningarna.

Produktionsförhållanden

De kvinnliga produktivkrafterna är inte utvecklade. Enheten mellan kroppsligt och själsligt arbete, vilken har hållit sig kvar i kvinnans 'förindustriella' produktionssätt i hushåll och familj, tillåter på detta stadium i sin tur ingen utveckling av produktivkrafterna. En sådan utveckling förutsätter tillgång till kunskap och samarbete. Det kvinnliga livssammanhangets produktionssätt, där vissa produktivkrafter utvecklats och rudimentärt bevarats, präglas av specifika produktionsförhållanden: Det för kvinnorna typiska produktionssättet har vuxit fram inom ramen för traditionella maktstrukturer och osjälvständigt arbete. Båda dessa faktorer har förhindrat *utvecklingen* av behovsrelatering och imagination. Kvinnans produktivkrafter utvecklas och bevaras rudimentärt i det kvinnliga livssammanhangets produktionsförhållanden, men samtidigt är de fjättrade.

Ett väsentligt moment i det kvinnliga livssammanhangets produktionsförhållanden (betr begreppet, jfr Karl Korsch, s 177 f) är den vardagliga organiseringen

av arbetet i hushåll och familj. Hushållsarbetet är nödvändigt arbete. Så länge detta arbete inte övertas av serviceföretag, så är det timantal som en genomsnittlig familj måste använda till detta betydande. Så gott som alla kvinnor – vare sig de är yrkesarbetande eller inte – känner sig ansvariga för hushållet, dvs framför allt för ordningen, för tvätt och städning och för maten. Detta är de särskilt repetitiva delarna av hushållsarbetet.

Till gruppen gifta hemmafruar – alltså de kvinnor som är allra mest sysselsatta med hushållsarbete och barnuppfostran – räknas i Tyska Förbundsrepubliken framför allt åldersgrupperna 30–40-åringar, 40–50-åringar och (i mycket mindre utsträckning) 25–30-åringar. (*Brigitte*-undersökningen, s 10. Det är relevant att denna åldersfördelning avsevärt avviker från vad som gäller för de kvinnor som arbetar *utanför hemmet*: 40 % av dessa är under 30 år, 60 % är 30 år och däröver. De kvinnliga arbetstagarna utgör merparten av dem som ännu inte fyllt 25 år.) I Tyska Förbundsrepubliken utför 92 % av hemmafruarna sitt hushållsarbete ensamma, 5 % har timhjälp och ännu färre får hjälp av sin mor, svärmor eller annan anhörig (*Brigitte*, s 64). De flesta hemmafruar sköter hushållet för en tre-personersfamilj (en fjärdedel av de tillfrågade) eller en fyra-personersfamilj (en tredjedel av de tillfrågade) och en femtedel har hand om ett större hushåll. Hushåll i utbildade och lågutbildade arbetares familjer är genomsnittligt störst: 44 % av kvinnorna i dessa familjer har fem eller fler personer att hushålla för. Minst är specialarbetarnas och tjänstemännens hushåll (hustrurna till småföretagare och företagare liksom till intellektuella i fria yrken har däremot också de till stor del /ca 35–40 %/ hushåll med 5 eller fler personer).

Vad innebär vardagsrutinerna? Det är först och främst de sysslor som måste utföras: matlagning, disk, städning, tvätt, strykning och inköp. Det är dessa göromål som med sin repetitiva struktur känns tröttsamma och långtråkiga. I *Brigitte*-stu-

dien från 1973 framkom följande tidsbudget (beroende på de relativt oklara uppgifter som de hemarbetande kvinnorna själva lämnade). För de flesta hemmafruar i Tyska Förbundsrepubliken börjar dagen mellan 6 och 7 på morgonen och slutar mellan klockan 22 och 23. För själva *hushållsarbetet* (hit räknas inte barnuppfostran) behövde 10 % av de tillfrågade hemmafruarna upp till 3 timmar om dagen, 55 % upp till 6 timmar, 24 % upp till 9 timmar och 11 % tio och fler timmar. Kvinnor med 4 eller fler barn städar ofta lägenheten två gånger i veckan. Sålunda uppgav varannan kvinna med ett barn och varannan kvinna med två barn (oberoende av mannens yrke) att hon städade lägenheten grundligt två gånger i veckan. Sammanlagt tillbringar två tredjedelar av hemmafruarna ca 30 timmar i veckan med hushållsgöromål.

Den största posten i tidsbudgeten utgör matlagningen. Två tredjedelar av de tillfrågade dukar dagligen fram tre måltider på bordet, var femte fyra. 61 % använder upp till 15 timmar per vecka till matlagning, 38 % mer än 15 timmar. Nästa post i storleksordningen intar den dagliga städningen inklusive bäddning och rengöring. Med detta tillbringar 72 % upp till 15 timmar i veckan, 29 % mer. Alla andra sysslor klaras av majoriteten av på mindre än 15 timmar i veckan. Disk och städning av köket sattes av 66 % till mindre än 10 %, av 34 % högre. En grundlig städning av lägenheten företar mer än två tredjedelar av de tillfrågade en gång i veckan, 25 % två gånger. Den tar för 77 % upp till 10 veckotimmar, för 13 % längre tid. För rutininköp behöver 81 % upp till 5 timmar i veckan, 19 % mer. En tredjedel av kvinnorna tvättar en gång i veckan, en fjärdedel två gånger, en femtedel tre gånger. 11 % klarar av det på mindre än 5 veckotimmar, 95 % klarar strykningen på samma tid.

Om man ställer upp göromålen efter tidsåtgång, får de alltså följande rangordning:

- matlagning
- daglig städning
- disk och städning av köket
- grundlig veckostädning
- inköp
- tvätt
- strykning

(*Brigitte*, s 65 f)

Från vardagsrutinen avviker lördagarna.

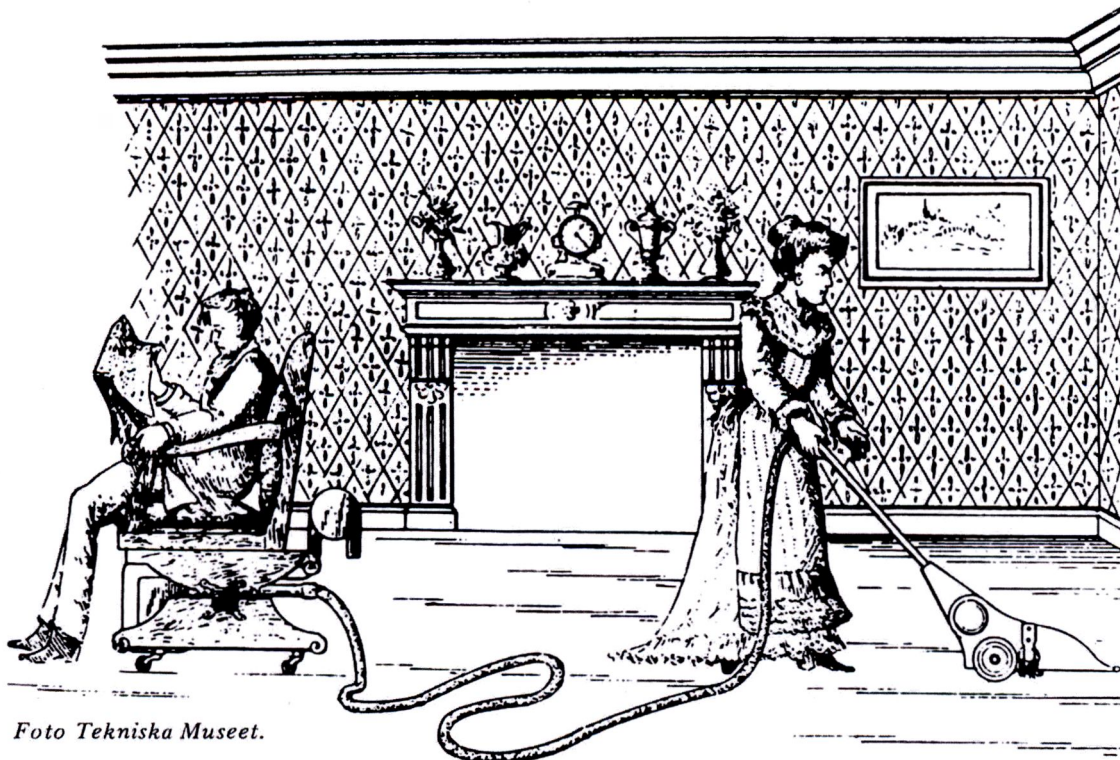

Foto Tekniska Museet.

Den utgör en normal arbetsdag för en tredjedel av hemmafruarna, men den antar en tydligare karaktär av vanlig arbetsdag ju fler barn det finns. Söndagen är en 'särskild dag'. Då utförs bara tre olika uppgifter: matlagning, disk och undanplockning. Två tredjedelar av hemmafruarna sköter dessa uppgifter på söndagarna. En femtedel begränsar sig till matlagning och disk. Övriga vardagsrutiner (städning, tvätt, lagning av kläder) bortfaller däremot.

Hushållsmaskiner (om också inte de märkvärdigaste) finns det en avsevärd mängd av hos Förbundsrepublikens hemmafruar. Sålunda har de enligt *Brigitte*-studien från 1973:

dammsugare	94 %
kylskåp	94 %
tvättmaskin	88 %
frysbox	46 %
symaskin	16 %
diskmaskin	14 %
el.golvbonare	11 %
strykmaskin	16 %
torktumlare	5 %

Hushållsmaskiner och syntetiska textilier har möjliggjort tidsbesparingar när det gäller tvätt och strykning.

Till hushållsarbetet hör emellertid inte bara att tillreda måltiderna, att röja upp i och att grundligt städa lägenheten, att göra inköp, tvätta och stryka utan också att med jämna mellanrum framställa klädesplagg, tapetsera, konservera livsmedel. 70 % av de tillfrågade hemmafruarna sysslar med konservering av livsmedel genom att koka in eller djupfrys. Var tredje hemmafru syr regelbundet åt sig själv eller familjen, var femte då och då. Hälften av hemmafruarna handarbetar ofta, en femtedel då och då. 50 % anger att de själva tapetserar och nästan tre fjärdedelar lägger regelbundet sitt eget hår, 11 % gör det ibland.

Ytterligare en beaktansvärd andel av hemarbetet utgör *vården av barnen*. Nära två tredjedelar av de västtyska gifta hemmafruarna har ett eller flera barn under 6 år att sörja för.

I det egna hushållet sköter

- 25 % barn under 3 år
- 33 % barn mellan 3 och 6 år
- 51 % barn mellan 6 och 14 år
- 35 % barn från 14 år och uppåt.

(Eftersom tre fjärdedelar har mer än ett barn, blir den sammanlagda summan av procentsatserna över 100). Nästan tre fjärdedelar av kvinnorna har hand om ett eller flera skolbarn. Var femte har ett eller flera barn i förskola.

För vården av barnen (matning, blöjbyte, badning, passning vid lek och läxläsning) använder majoriteten av kvinnorna dagligen två till tre timmar (resten av kvinnorna mer). För de sammanlagda hemmafru- och 'mödra'-sysslorna går det då åt genomsnittligt högst 9 timmar. Räknar man med söndagen så hamnar hemmafruarna, om de har hand om barn, på en genomsnittlig arbetsvecka på 55 till 60 timmar. Till de uppgifter som måste skötas när det gäller barnen, hör framför allt hjälpen med hemläxorna. Enligt vad *Brigitte*-studien visar, har nära två tredjedelar av alla tillfrågade hemmafruar skolbarn i familjen. 71 % av kvinnorna hjälper barnen med hemläxorna (28 % gör det inte), mestadels ungefär en timme om dagen eller mer. Omfattningen av den läxhjälp barnen får hemma är enligt undersökningen inte bunden till socialt skikt.

Till kvinnans vardagsrutin hör det också att mannens fritid begränsas av att han behöver *regeneration*. Situationen beskrivs så här i *Brigitte*-studien från 1973:

'De flesta män, dvs 55 %, är hemma igen före kl 18 /.../. 24 % kommer senare och 17 % kommer tillbaka på oregelbundna tider. De har montör- eller skiftarbete, är ofta ute på resor eller måste av andra orsaker hålla oregelbundna tider. Tiden efter förvärvsarbetet utnyttjar de för det mesta till att ta igen sig och till sysslor i hemmet. (Eftersom det fanns flera olika svarsalternativ, blir summan av procentsatserna över 100.) "I regel" tar 66 % först och främst igen sig: de sover, läser, sitter framför TVn eller umgås med vänner. 54 % arbetar i lägenheten, med bilen eller i trädgården. 35 % ägnar sig åt barnen. Ganska högt i kurs står också idrotten. Var femte ägnar sig "i regel" aktivt åt idrott efter arbetet. Uppgifter som är verkligt ansträngande ägnar sig endast få åt: 9 % extra knäcker och börjar alltså efter arbetets slut med ett nytt förvärvsarbete. 8 % arbetar med sin vidareutbildning. 7 % har något förtroendeupp-

drag. Den största delen av fritiden på eftermiddag och kväll tillbringas alltså männen i hemmet, medan de vilar sig eller sysselsätter sig med lätta arbeten.' (*Brigitte*, s 94)

Det tvång som uppstår ur vardagsrutinerna, ur de regenerativa funktioner som familjen med nödvändighet har på grund av mannens (och också kvinnans) förvärvsarbete, ur de repetitiva aspekterna av barnuppfostran och ur den reella offentlighetens och kommunikationens existerande strukturer — det är *produktionsförhållanden*. De bestämmer arten och utvecklingsgraden av det arbete som utförs i det kvinnliga livssammanhanget och därmed också graden av utveckling hos de produktivkrafter som det här är fråga om. De produktionsförhållanden som råder i kvinnors livssammanhang konserverar på grund av den ringa åtskillnaden mellan intellektuellt och fysiskt arbete en viss förmåga till behovsorientering och till imagination, men de utvecklar dem inte vidare utan håller dem kvar i en allmän underutveckling. Detta gör att de empiriskt 'behovsorienterade' kvinnliga egenskaperna (i varje fall hos det lägre och breda mellanskiktet) blir ambivalenta, liksom den kvinnliga 'sunda förnufts moral' som säger att man ska vara vänlig, hjälpsam, en god hemmafru osv. Emot den behovsorientering som tvivelsutan föreligger svarar förträngd rädsla och aggression, så som de tar sig uttryck exempelvis i kravet på dödsstraff för svåra brott och i påfallande intresse för tidningarnas skildringar av mord (Jfr Walter Jaide, del 2, s 103 ff).

Vardagslivets innehåll består i första hand av konservativa handlingar, i att underhålla människor och ting — och ju mer resurser som finns tillgängliga i respektive socialt skikt, desto snarare låter sig detta faktum kompenseras. Vardaglighet är levnadslopp i abstrakt, enahanda tid. Vardaglighet är konstituerandet av en ordning genom yttre tvång, reproduktionstvånget, definierat (och modifierat) av den objektiva klassituationen, av de skiktsspecifika kriterierna yrke och in-

komst som livsmöjligheternas determinanter. 'Det vardagliga är i sin trivialitet sammansatt av upprepningar: gester inom och utom arbetet, mekaniska rörelser (av händerna och kroppen, men också av föremål och dispositioner, rotation eller rörelser fram och tillbaka, timmar, dagar, veckor, månader, år.' (Henri Lefebvre, 1972, s 31).

Vardaglighet finns bara i omedvetandet. Dess innehåll är passivitet och melankoli, dess mål är att vårda och bevara ting, människor, relationer i status quo, respektive inom ramen för den normativt föreskrivna utvecklingen.

Det vardagliga, det är det anspråkslösa och det solida, det som löper av sig självt, det vars delar och fragment sitter ihop i ett tidsschema som länkar i en kedja. Och det utan att man (den intresserade) har att undersöka hur dessa länkar är sammanfogade. Det är alltså detta som är datumlöst. Det är (tydligt) det obetydliga; det sysselsätter och oroar och behöver ändå inte uttalas, en etik som är underordnad tidsschemat, en dekorativ estetik för denna förbrukade tid. Vilket sammanfaller med det moderna. (Henri Lefebvre, s 51f)

Vardagslivet är lugnande, formellt identitetsskapande och samtidigt orsak till förträngd förtvivlan.

Det gäller att inte uppfatta begreppen 'produktion', 'produktivkrafter', 'produktionsförhållanden' och den realitet som dessa begrepp betecknar, på ett begränsat sätt. Det gäller alltså att varken reducera produktionen till 'funktioner' (produktion av måltider, av barn, av arbetskraft), tänka sig produktivkrafter som något enbart tekniskt eller uppfatta produktionsförhållanden enbart som husmoderns alltför stora arbetsbörda. Produktion är inte minst att framställa sociala relationer och medvetandeformer. När vi talar om 'motsägelser och ambivalens' i kvinnans livssammanhang, så är det därför att ett blott och bart registrerande av det objektiva motsatsförhållandet mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden endast ytligt beskriver kvinnornas problem, deras beteendemönster och deras medvetande. Praktiskt relevant blir motsättningen mel-

lan produktivkrafter och produktionsförhållanden inom det kvinnliga livssammanhangets ram först mot bakgrunden av motsägelsefullheten – dvs den upplevda motsägelsefullheten: ambivalensen⁷ – mellan de psykiskt och institutionellt manifesta 'lösningarna' (förhållningssätt och medvetandeformer), vilka föds ur den objektiva fjättringen av de kvinnliga produktivkrafterna. I kvinnans livssammanhang utvecklas former av subjektivitet som innehåller element av behovsorienterat handlande. Dessa rudimentära former snärjer in sig i den underutveckling som kvinnans till det privata området undanträngda produktion befinner sig i. Den kritik mot de självständiggjorda strategierna som framfördes tidigare (Prokop 1981, del I) försökte visa, att med begrepp som 'könsrollsstereotypernas traditionalism', 'manipulation', 'cultural law' osv kan kvinnans faktiska förhållningssätt och föreställningar varken förstås sociologiskt eller beskrivas i sin emancipatoriska potential.

Kvinnors empiriska förhållningssätt och empiriska föreställningar är inte enbart 'ideologier' som bara måste moderniseras. Kvinnornas förhållningssätt och föreställningar är alltid en kompromiss som förblir ambivalent. De är reaktioner på den objektiva motsägelse som föreligger i det kvinnliga livssammanhanget. Det tycks vara så att i kvinnornas empiriska behov, intressen och föreställningar, där produktivkrafter och produktionsförhållanden ständigt blandas, artikuleras obehagskänslan och det lidande som detta tillstånd skapar – genom sitt förtryck, sin underutveckling och deformation av de produktiva momenten i beteende och erfarenhet – i vissa psykiskt och institutionellt manifesta reaktioner: i vegetativa störningar, 'rädsla för framgång', missnöje och protest, i vissa ritualer i vardagsbeteendet och i imaginationen, i renlighetens, narcissismens och det falliskas symbolik.

Översättning: Gudrun Utas

Artikeln är ett utdrag ur Ulrike Prokops bok

Kvinnors livssammanhang. Begränsade strategier och inadekvata önsksningar, som kommer på svenska i Tema Teori-serien på Rabén & Sjögrens förlag hösten 1981.

NOTER

1. De flesta psykologiska undersökningar av 'kvinnans personlighet' inskränker sig till att plocka sönder denna i vissa könsrolls-karakteristika (t ex ångestreaktion; aggression och dominans; introversion-extroversion; självförtroende; maskulinitet-femininitet osv) och att därefter jämföra man och kvinna efter hur ofta resp kännetecken förekommer, utan att de utvecklar en stringent teori om tvång och potential hos den kvinnliga socialkaraktern. Jfr som exempel på detta tillvägagångssätt Edwin C Lewis, *Developing Women's Potential*. Andra undersökningar försöker att i en biologisk reduktion av kvinnokroppens fysiska funktioner förklara kännetecken som man på motsvarande sätt gjort isolerade iakttagelser av (t ex beroende, passivitet, aggression, identifikation, självkänsla, jagstyrka, prestationsmotivation). Jfr exempelvis Judith M. Bardwick, *Psychology of Women*.
2. För att undvika ett produktionsbegrepp som reducerats till en process för fabrikation av materiella varor, skiljer Lefebvre mellan tre nivåer av praktik: 'Uppreppningens nivå, förnyelsens nivå och mellan dessa båda den mimetiska nivån. I den upprepande praktiken utförs ständigt på nytt samma gester, samma handlingar med vissa intervall. På den mimetiska nivån följer praktiken modeller. Då och då är den skapande när den imiterar – alltså utan att veta hur och varför – men oftare imiterar den utan att vara skapande. På uppfinningens och skapandets nivå når praktiken sin högsta position i den revolutionära verksamheten. Denna verksamhet kan utövas såväl inom kunskapens och kulturens (ideologins) område som inom den politiska sektorn.' (Henri Lefebvre, *Soziologie nach Marx*, s 46).
3. De materiella produktivkrafterna bildar tillsammans med produktionsförhållandena den materiella produktionens reella helhet. Produktivkraft är människornas arbetskraft, kraften som genom att använda materiella produktionsmedel och på ett därav betingat sätt att samverka ska producera de medel som tillfredsställer de samhälleliga levnadsbehoven. Till de materiella produktivkrafterna hör natur, teknik, vetenskap, och framför allt också själva den samhälleliga organisationen liksom de ursprungliga samhälleliga krafter som skapats genom samarbete och samhällelig arbetsdelning. Jfr Karl Marx, Friedrich Engels: 'Die deutsche Ideologie', *MEW* Bd 3, s 29f; Karl Korsch: *Karl Marx*, s 167–181. Jfr också Karl Marx: *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, s 599.
4. Å andra sidan trasslar förmågan till behovsorienterad kommunikation lätt in sig i varuutbudets och de sociala rollernas teckenproduktion. I den institutionaliserade kvinnorollen (i vilken det kvinnliga livssammanhagens produktionsförhållanden dominerar) ingår just förmågan till behovsorienterad produktion endast rudimentärt. Kvinnlighet som institutionaliserad roll karakteriseras snarare av en underutveck-

lad behovsorientering och av vissa former av reaktionsbildning i förhållande till områden som prestation och konkurrens, men framför allt i förhållande till konsumtionens område. (Jfr kapitel 2.3, 3 och 4 i Prokop del II, 1981).

5. 'Oberoende av olikheter vad gäller socialt skikt är kvinnornas intressen när de bedriver idrott i allmänhet snarast grupprelaterade. 53 % av de idrottsintresserade kvinnorna i Tyska Förbundsrepubliken ställer sig avvisande till tävlingsidrott. Endast 20 % av de i föreningar och klubbar organiserade kvinnorna vill veta "hur ligger jag till prestationsmässigt". Den organiserade kvinnoidrotten koncentrerar sig på sådana grenar som inte riktar in sig på prestation och konkurrens, som gymnastik och simning respektive "upplevelseidrotter" som vintersportgrenar, ridning osv.' (Ulrike Prokop, *Sport und Emanzipation am Beispiel des Frauensports*, s 215; betr prestationsidrottens problematik i allmänhet, jfr Ulrike Prokop, *Soziologie der Olympischen Spiele*.)
6. Begreppet 'det imaginära' utvecklades av Sartre och betecknar 'en frånvarande realitet, vilken just i sin frånvaro visar sig i det jag kallar analogen, dvs i ett objekt som tjänar som analogibärare och som genomtyras av en intention.' (Jean-Paul Sartre, *Das Imaginäre*, s 25).
Lefebvre talar om 'det samhälleligt imaginära' och relaterar projektionen av önsksningar på objekt som är oväsentliga för det sammanhang som frambringar önsksningen till begränsningen av faktiska handlingsmöjligheter. Han använder kategorierna tvång och tillägnelse: 'ju mer tvång (och organiserat, kodifierat tvång) det finns, desto mindre tillägnelse finns det. Detta är inte ett fall av logisk inversion utan av dialektisk konflikt. Tillägelsen griper tag i tvånget, förändrar det, förvandlar det till verk /fr. oeuvres/. Tillägnelse är den aktiva verksamhet som utövas av samverkande objekt. Vardaglighetens konflikter och problem hänvisar, på grund av givna begränsade resurser, till fiktiva projektiva lösningar, då verkliga lösningar är omöjliga eller tycks omöjliga. 'Så över-skrider problemen och sökandet efter en lösning det imaginäras tröskel.' (Henri Lefebvre 1972, s 126).
7. Vad gäller begreppet ambivalens, jfr J Laplanche & J-B Pontalis, *Das Vokabular der Psychoanalyse*, bd 1, artikeln *Ambivalenz*. Inom ramen för sociologisk forskning har det faktum att alla grundläggande åsikter förblir ambivalenta, betonats av Ferdynand Zweig i hans studie *The Worker in an Affluent Society*. Inställningen i förhållande till arbetet, männens inställning till sina hustrurs förvärvsarbete, inställningen till företagsledning och fackföreningar liksom inställningen till tryggheten i arbetet, till religion och familj, vilken Zweig undersökte, var alltid på samma gång positiv och negativ. Med rätta pläderar Zweig för att man ska göras medveten om denna ambivalens. Jfr Ferdynand Zweig: *The Worker in an Affluent Society*, kap 39: *Ambivalence*, s 202 ff. Jfr även René König: *Kleider und Leute. Zur Soziologie der Mode*, s 10 f.

LITTERATUR

Bardwick, Judith M, *Psychology of Women*, New York 1971.

- Brigitte (utg), *Hausfrauen heute. Eine Untersuchung mit 1200 nicht erwerbstätigen Ehefrauen, durchgeführt von Helge Pross*, Hamburg 1974.
- Crandall, V C, 'Achievement Behaviour in Young Children', in: *Young Children*, 20 (1964) 77-90.
- Crandall, V J, 'Achievement', in H W Stevenson (utg), *Child Psychology*, del 1, Chicago 1963.
- Garai, J, Scheinfeld A, 'Sex Differences in Mental and Behavioural Traits', in: *Genetic Psychology Monographs*, 77 (1968) 169-299.
- Gump, Janice Porter, 'Sex-Role Attitudes and Psychological Well-Being', in: *Journal of Social Issues*, 28 (1972) 79 ff.
- Hoffman, Louis Wladis, 'Early Childhood Experiences and Women's Achievement Motives', in: *Journal of Social Issues*, 28 (1972) 129 ff.
- Javeau, Claude, 'La sociologie de la femme et la femme de la sociologie', in: *Revue de l'Institut de Sociologie* 1972, s 629 ff.
- Korsch, Karl, *Karl Marx*, Frankfurt 1967.
- Krahl, Hans-Jürgen, *Konstitution und Klassenkampf. Zur historischen Dialektik von bürgerlicher Emanzipation und proletarischer Revolution*, Frankfurt 1971.
- Krech, D, Crutchfield, R S, *Individual in Society*, London 1962.
- Lefebvre, Henri, *Das Alltagsleben in der modernen Welt*, Frankfurt 1972 (origs titel: *La vie quotidienne dans le monde moderne*).
- Lefebvre, Henri, *Soziologie nach Marx*, Frankfurt 1972. (origs titel: *Sociologie de Marx*, svensk övers: *Marx' sociologi*, Sthlm 1968).
- Lewis, Edwin, C, *Developing Women's Potential*, Ames, Iowa 1968.
- Lipset, Seymour, M, *Political Man*, London 1960.
- Lorenzer, Alfred, *Zur Begründung einer materialistischen Sozialisationstheorie*, Frankfurt 1972 (svensk övers: *En materialistisk socialisationsteori*, Sthlm 1976).
- Maccoby, E E, 'Sex Differences in Intellectual Functioning', in: E E Maccoby (utg), *The Development of Sex Differences*, Stanford 1966.
- Marx, Karl, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Berlin 1953 (svensk övers: *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, Sthlm 1971).
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Die deutsche Ideologie*, Berlin 1960. MEW = Karl Marx-Friedrich Engels Werke, utgivna i 39 band i Berlin, DDR.
- Negt, Oskar, Kluge, Alexander, *Öffentlichkeit und Erfahrung*, Frankfurt 1972 (norsk utg: *Offentlighet og erfaring* NSU/GMT 1974).
- Parsons, Talcott, *The Social System*, Glencoe 1951.
- Prokop, Ulrike, *Weiblicher Lebenszusammenhang. Von der Beschränktheit der Strategien unter der Unangemessenheit der Wünsche*, Frankfurt 1976 (svensk övers under utgivande: *Kvinnors livssammanhang. Begränsade strategier och inadekvata önskningsar*, Tema Teori, Rabén & Sjögren, hösten 1981).
- Prokop, Ulrike, *Soziologie der Olympischen Spiele. Sport und Kapitalismus*, München 1971.
- Prokop, Ulrike, 'Sport und Emanzipation am Beispiel des Frauensports', in: Alex Nathan (utg), *Sport und Gesellschaft*, Bern 1973.
- Rocheblave-Spenlé, Anne-Marie, *La notion de rôle en psychologie sociale*, Paris 1962.
- Spitz, René, 'Der Dialog entgleist', in: *Psyche* 2, 1974.
- Taylor, P H, 'Role and Role Conflicts in a Group of Middle-Class Wives and Mothers', in: *Sociological Review*, 12 (1964) 317-327.
- Turner, Ralph H, 'Some Aspects of Women's Ambition', in: *American Journal of Sociology*, 70 (1964/65) 217 ff.
- Winnicott, D W, *Kind, Familie, Umwelt*, München 1969.

SUMMARY

The German sociologist, Ulrike Prokop, argues in her article that in order to analyse women's situation from an emancipatory point of view, we must look at the production that exists in women's everyday life.

Women's work in the home, in the family, in childrearing and in social life is for the most part considered 'unproductive' in terms of political economy. This work does not directly produce value and is also seen as uncreative. Prokop points out, however, that the concept of production is not only the production of material goods but also the production of life contexts. This includes the production of *social relationships*.

In the framework of this production, certain productive forces have developed and persist: the capacities for 'need-oriented' communication; i.e. the potential and ability for expressive, non-instrumental behaviour which is structurally rooted in the female mode of experience. An example of this is the mother-child relationship where agreement is reached not through formalized rules but through understanding and empathy. The female social character, Prokop points out, is distinguished by a lesser degree of delimitation of one's own feelings, one's own interests, from those of others. In other words, we deny our own needs. A decisive element of the daily life of women is that the separation of mental and physical work is not developed in their activities.

A fundamental aspect of the conditions of production in the context of women's daily lives is the daily organisation of work to be done in the household and family. The content of everyday life consists primarily of conservative acts, in the upkeep of people and things. Prokop provides data to show just how much time is spent by women on housework and childcare. Women's mode of production in the home is both more progressive and more underdeveloped than commodity production. It is more progressive since it is based on expressive, non-instrumental forms of interaction which are essential and desirable in a future society.

Prokop concludes by saying that the concrete conditions of women's lives result in contradictions (forts sid. 90)

PRODUKTION, PRODUKTIVKRAFTER OCH
PRODUKTIONSFÖRHÅLLANDEN I KVIN-
NORS LIVSSAMMANHANG (forts fr. sid 67)

tions and ambivalence. An uneasiness, a suffering and even repression exist which articulate themselves in certain psychically and institutionally standardized reactions: nervous disorders, fear of success, dissatisfaction, rituals in everyday life, narcissism, etc. But it is also here, in women's everyday life, that the emancipatory potential is to be found.

Ulrike Prokop
Soziologische Inst.
Frankfurt am Main
West Germany